
Za Milanem Sobotkou

Dějiny filosofie jako filosofie v Sobotkově díle

Milan Znoj

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

znoj@ff.cuni.cz

Abstract:

The History of Philosophy as Philosophy in the Work of Milan Sobotka

This paper is dedicated to the memory of the recently deceased Milan Sobotka. A recognized historian of philosophy, Sobotka focused primarily on the tradition of German idealism. For him, the history of German idealism was the paramount philosophy, in which human freedom and moral practice were thematized in a way that surmounted Cartesianism and empiricism in modern philosophy. In the 1960s, Sobotka was a part of the wider current of humanist Marxism. The article examines the principle steps that later led him from the young Marx back to Hegel and also to Kant.

Keywords: humanist Marxism, moral autonomy, philosophy of practice, G. W. F. Hegel, I. Kant

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2024.2r.345>

V březnu letošního roku zemřel v pozhnaném věku 96 let přední český filozof Milan Sobotka. Po většinu svého života působil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde vyučoval dějiny filosofie se zaměřením na tradici německého idealismu. Psal a učil takřka do poslední chvíle. Na Univerzitu Karlovu přišel již v roce 1954 a za dlouhou a docela krkolomnou dobu svého působení zde vychoval několik generací vděčných žáků, kteří obdivovali jeho erudici

a byli zaujati jeho myšlením, které prostředkoval v hlubokém soustředění i jisté své plachosti.

V jednom svém rozhovoru z pozdější doby profesor Sobotka prohlásil, že nebyl filosofem, ale byl historikem filosofie. Milan Sobotka ovšem nebyl pouhým historikem filosofie, pokud bychom jím měli rozumět někoho, kdo pročítá staré knihy, prohrabává se zapomenutými myšlenkami a je znalcem minulých pojmů. Vrcholem dějin filosofie mu byl německý idealismus. K tomu měl ovšem pádné filosofické důvody, které dávají vnitřní smysl jeho teoretickému dílu a činí z něj jeden z nejpozoruhodnějších výkonů nedávné české filosofie. Jeho pramen lze hledat na samém začátku v 60. letech, kdy významně přispěl k obrodě české filosofie. Tento *impetus* v něm nicméně působil dále i v normalizačních časech, tehdy se mu ale půdorys německého idealismu poněkud rozšířil, moc a bezmoc myšlení ve vztahu k realitě získala nové dimenze, a v jiném světle se pak objevil problém metafyziky a náboženství. Ani ve své třetí etapě po pádu komunismu se Sobotkovy dějiny filosofie v zásadě nezměnily, ale vytrvale hledaly v německém idealismu odpovědi na úpadkové rysy nové doby.

Jan Patočka ve své přednášce *Česká filosofie a její soudobá fáze*¹ z konce 60. let soudí, že tehdejší český marxismus je navázáním na evropskou filosofickou tradici v místě, kde došlo k jejímu přerušení po únoru 1948, přičemž je veden filosofickou snahou zvládnout problematiku celé moderny. Takovým vůdčím pokusem je podle Patočky kniha Karla Kosíka *Dialektika konkrétního*² a za osvojování si tradice německého idealismu, od Kanta přes Hegela a Marxe až k současnosti, chválí příspěvek Milana Sobotky, který se v tomto ideovém rámci věnuje zkoumání problému práce.

V Patočkově hodnocení je zdůrazněno domácí navázání na evropskou tradici. Podívejme se blíže na to, o jakou tradici se jednalo. Kosíkova dialektika konkrétního a Sobotkova filosofie „činné stránky“ alias dialektika práce a sebeuvědomění člověka v dějinách patří do širšího proudu dobového humanistického marxismu. Tato revize marxismu ovšem není specificky českou záležitostí, ale má svou delší historii. Její počátky spadají až do meziválečného období, kdy v roce 1932 poprvé vyšly Marxovy pařížské *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*,³ a byl tak objeven „mladý Marx“, jehož myšlení bylo

1 Patočka, J., *Česká filosofie a její soudobá fáze*. In: *Jan Patočka – repository*. Dostupné na: <https://archiv.janpatocka.cz/items/show/774>; [cit. 5. 5. 2024]. Jde o české přepracování tiskem nevydané německé přednášky *Die tschechische Philosophie und ihre gegenwärtige Phase*, kterou J. Patočka přednesl 6. 2. 1968 na univerzitě ve Freiburgu.

2 Kosík, K., *Dialektika konkrétního*. Praha, Academia 1966.

3 Marx, K., *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*. Moskva, Ústav marxismu-leninismu při ÚV KSSS 1932. Český překlad Z. Sekala byl vydán v Praze ve Státním nakladatelství politické literatury až o téměř 30 let později, konkrétně v roce 1961.

hegelovské svým původem a filosofické svým zaujetím. Koncepty mladého Marxe dodávaly nový rozměr jeho myšlení a inspirovaly ke kritice marxistické ortodoxie, ať už měla jakoukoli podobu.

V té době již byla v chodu polemika západní radikální levice s ortodoxií II. Internacionály. Tato polemika začala ihned po první světové válce, když v roce 1923 vydal Karl Korsch knihu *Marxismus a filosofie*,⁴ ve které socialistickou revoluci pojímal takřka v hegelovských termínech jako skutečnění filosofie v dějinách. V témže roce György Lukács publikoval knihu *Dějiny a třídní vědomí*,⁵ ve které se v podobném duchu postavil proti Engelsově vědeckému socialismu, zproblematizoval představu objektivních zákonů dějin a zdůraznil naproti nim, že dějiny mají svou praktickou dialektiku, že znamenají produkování a reprodukování člověka v součinnosti s druhými, kteří však v třídní společnosti této souvislosti nerozumí, zvnějšňují se v práci, ale při tom se sobě odcizují a dějiny vytváří bezděky. Teprve emancipace proletariátu v socialistické revoluci, založená na uvědomění, měla přinést zrušení odcizení a obrodu společenské podstaty člověka. Marxistická filozofie praxe tak mohla být formulována v hegelovských pojmech.

Již tehdy se ovšem humanistický marxismus dostal do střetu také s další ortodoxií, kterou mezitím vytvořil stalinismus v podobě marxismu-leninismu. Tato polemika se vyostřila zejména po druhé světové válce, kdy se marxismus-leninismus stal hegemonickou ideologií socialistických států vedených Sovětským svazem. V těchto státech vládly komunistické strany, jež tvrdily, že již uskutečnily socialistickou revoluci, a že tedy lidé v nich žijí ve šťastném světě, kde vládne rozum a svoboda, vykořisťování je zrušeno a odcizení člověka je překonáno v socialistickém bratrství. Tyto pájány paradoxně pomáhaly otevřít zlatou éru humanistického marxismu, která se plně rozvinula v 60. letech 20. století. Humanistický marxismus totiž nabízel konceptuální nástroje ke kritice této komunistické ortodoxie. Odhaloval, že komunistické strany se ve státech, kde se po druhé světové válce chopily moci, staly vládou mocenské elity, která nejen silou, ale i pomocí dogmatické ideologie ovládala masy.

Pro humanistické marxisty byl tento ortodoxní dogmatismus jen vládou ideologických abstrakcí, které zakrývaly reálné poměry a umožňovaly manipulovat s lidmi, což vše bylo známkou odcizení. Mohli tak tvrdit, že odcizení nemizelo, ale trvalo a vyžadovalo podobnou radikální filosofickou kritiku, s jakou svého času přišel mladý Marx, konceptuálně v tom vyzbrojen

4 Korsch, K., *Marxismus a filosofie*. Přel. L. Sochor – J. Růžička. Praha, Filosofia 2019.

5 Lukács, G., *Dějiny a třídní vědomí. Studie o marxistické dialektice*. Z německého originálu *Geschichte und Klassenbewußtsein. Studien über marxistische Dialektik* (1923) přel. L. Sochor. Praha, Academia – Filosofia 2000.

Hegelem. Levice na Západě a levice na Východě tehdy našly společný slovník. Vyrostlo blížectví filosofů, kteří se ovšem cítili být v popředí dějin, neboť si mysleli, že v kritice své doby prorážejí cestu k lidské emancipaci. Humanistický marxismus se dostal ke slovu v Maďarsku, kde v návaznosti na Lukáče vznikla tzv. Budapešťská škola, v Jugoslávii, kde se skupina filosofů sdružila kolem časopisu *Praxis*, také v Polsku a v neposlední řadě rovněž v Československu, kde vůdčí roli hrál nepochybně Karel Kosík. Bylo to vrcholné období české filosofie a Milan Sobotka v něm měl nezastupitelné místo.

Ústředními koncepty, které prolínaly humanistickým marxismem v jeho různých verzích, byly jednota teorie a praxe, dialektika práce a teorie odcizení. Jednota teorie a praxe znamenala, že rozumné myšlení se stane skutečností a skutečnost bude rozumnou, což nikoli náhodou připomíná slavný Hegelův výrok, že „Co je rozumné, to je skutečné; a co je skutečné, to je rozumné.“ Tento výrok je sice metafyzickou tezí, ale uveden byl v Předmluvě k Hegelovým *Základům filozofie práva*,⁶ takže zde vypovídal spíše o jeho představě, že v moderní občanské společnosti a státu byl uskutečněn rozum po dlouhých dějinách předchozího odcizení ducha sobě samému.

Pro humanistický marxismus bylo ovšem toto Hegelovo smíření rozumného myšlení s měšťanskou (kapitalistickou) skutečností nepřijatelné. Namísto smíření chápali jednotu teorie a praxe jako kritiku stávajících poměrů a výzvu k revoluci. Dějiny tak nebyly dějinami odcizeného ducha, ale dějinami člověka, který se v nich prakticky uskutečňuje, avšak nerozumí tomu. Po Marxově vzoru tvrdili, že člověk žije ve společnosti rozpolcen, v sobě se ztrácí a v dějinách bloudí, takže dějiny jsou dějinami třídních bojů. Teprve praktické překonání této třídní rozpolcenosti na základě uvědomění historických aktérů mělo obrodit lidskou vzájemnost a svobodu.

Tyto teoretické motivy humanistického marxismu sblížil Karel Kosík ve své *Dialektice konkrétního* s přístupy dobové fenomenologie, když praxi chápal jako fenomenální zkušenost, tedy jako jev, v němž se odhaluje věc sama, avšak nikoli ve své odloučenosti a abstraktnosti, ale jako podstatný jev ve své konkrétnosti. Tento postup poznání označoval Kosík jako cestu od abstraktního ke konkrétnímu a chápal ji jako hegelovskou dialektiku pojmu. Dělník z empirického (jevového) hlediska, jehož se drží ekonomická teorie, je člověk, který proto, aby se uživil, pracuje pro svého zaměstnavatele za mzdu, a to na základě smlouvy, kterou s ním dobrovolně uzavírá. Leč z kritického hlediska lze poukázat na to, že dělník, který je takto nahlížen v odloučenosti od systému kapitalistické produkce, je jenom abstrakce, která více zakrývá, než odhaluje. Jednání dělníka totiž není srozumitelné bez pochopení jeho vztahu k továrníkovi, který je vlastníkem výrobních prostřed-

6 Hegel, G. W., F., *Základy filozofie práva*. Přel. V. Špalek. Praha, Academia 1992, s. 30.

ků a dělníka nechává s těmito výrobními prostředky za mzdu pracovat. Co je dělník, se nedá náležitě pochopit bez vztahu k relevantnímu ne-dělníkovi, jehož jednání spoluvytváří význam práce dělníka.

Poučení o tomto způsobu poznání podává hegelovská dialektika pojmu využívající princip negativity. Podíváme-li se touto optikou na vztah dělníka a továrníka, ukáže se, že jejich vztah není ani dobrovolný, ani rovnoprávný. Marx naopak dokazoval, že je vykořisťovatelský. Oba – jak dělník, tak kapitalista – jsou ke svému způsobu jednání determinováni systémem kapitalistické produkce. Oba ovšem mají o svém životě, práci a podnikání různé představy, nicméně ani jeden nerozumí uvedené skryté determinaci svého jednání. Odhalení uvedené logiky kapitálu, který z jednoho člověka dělá dělníka a z druhého zase ziskuchtivého kapitalistu, je totiž možné až v pochopení systému kapitalistické produkce v jeho úplnosti a konkrétnosti. Co je skutečné, je až výsledkem dialektického poznání, které postupuje od abstraktního ke konkrétnímu, proto je Kosík označuje jako konkrétní totalitu. Konkrétní je výsledkem poznání, nikoli jeho východiskem.

Praxe, ať dělníka nebo kapitalisty, je ovšem nesena touhou zajistit si životy. Je to obstarávání, jak říká Kosík, který dává tomuto konceptu širší význam, když ho – inspirován v tom Heideggerem – chápe jako elementární charakteristiku lidské existence. V tomto smyslu jej Kosík využívá ke kritice života v reálném socialismu. Starosti s obstaráváním totiž člověka usazují ve světě pseudokonkrétnosti, kdy mu uniká konkrétní totalita jeho života a on žije v abstrakcích a představách, které čerpá od druhých. Úlohou filosofie je naopak proniknout ideologickou mlhou pseudokonkrétnosti a odhalit v lidské praxi dimenzi dějinnosti a emancipace. Jak ale něco takového filosofie dokáže? Odpovědí je Kosíkův příspěvek k socialismu s lidskou tváří.

V Kosíkově podání se filosofie nicméně stává skutečností tak, že si pravý filosof drží svou mandarínskou pozici, která mu umožňuje tvrdit, že rozumí světu lépe než ostatní. Hledaná jednota teorie a praxe si tak v Kosíkově výkladu nadále uchovává svou filosofickou pointu. Naopak v podání západního marxismu bylo uskutečnění filosofie povětšinou chápáno jako její konec, po němž se ke slovu dostávají společenské vědy, které – vybaveny dialektickou metodou – mohou lépe přistoupit ke kritice společenské praxe v její konkrétnosti. Kosík však takovéto pojetí uskutečnění filosofie výslovně odmítal. Mířil při tom zřejmě na Marcuseho úvahy v jeho vlivné knize *Rozum a revoluce*,⁷ která byla v českém prostředí v té době hojně čtena.

Uskutečnění filosofie, v němž se teorie stává praxí, nikdy nebylo Sobotkovým vlastním tématem. Nicméně když se podíváme na jeho stěžejní knihu

7 Marcuse, H., *Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social Theory*. Cambridge, MA, Oxford University Press 1941.

Člověk, práce a sebevědomí,⁸ nemůže nám uniknout, že *Problém praxe v německé klasické filosofii*, jak zní její podtitul, nahlížel právě z perspektivy humanistického marxismu. Výklad zde proto završuje antropologický obrat od Hegela k Marxovi. Sobotka tento obrat vykládal jako imanentní proměnu německého idealismu směrem k materialistickému pojetí člověka. Netvrdil při tom, že Marx stavěl Hegela z hlavy na nohy. Nemluvil ani o materialismu, ale spíše o Marxově objevu lidské smyslovosti a bytostné vztaženosti člověka k vnějším předmětům, kterou spojoval s Feuerbachovým vlivem. Člověk mu tak byl „subjektivitou předmětných sil“ – ani ne tak ve vztahu k objektivní přírodě, ale spíše jako tvor, který pracuje, vkládá se tak do dějin a nachází v nich sám sebe, nejprve se ztrácí v odcizení, ale pak se nalézá ve svobodě, přičemž objevuje svou tvořivost a lidskou vzájemnost.

To bylo Sobotkovo humanistické téma, které nacházel u Marxe, když tvrdil, že Marx „nastoupil zcela novou cestu filosofické interpretace dějin člověka“. Byla to tato praktická filosofie uskutečnění člověka v dějinách, která jej bytostně zajímala, nicméně chápal ji jako vyústění německého idealismu a svou pozornost vždy obracel právě tímto směrem. V pozdějším období Sobotka o Marxovi už nemluvil. Když se seznámil s knihou Karla Löwitha *Od Hegela k Nietzscheovi*,⁹ byl velice zaujat, ale mýjeli se. Löwith zde totiž vylíčil, jak po Hegelově velkém filosofickém systému neměla filosofie v Německu jiné pokračování než právě antropologický obrat k marxismu a k existencialismu, zatímco Sobotka se naopak zajímal stále více o to, co v německém idealismu tomuto obratu předcházelo.

Filosofií praxe se Sobotkovi stal německý idealismus. Na jeho půdě pak rozebíral taková klíčová témata novověké filosofie, jako byl vztah vědomí a reality, vědomí Já, uznání druhých Já ve svobodě a rovnosti, či dějinnost lidské existence. Analyzoval je v podáních, která jim dal německý idealismus, když shledal moderní kartezianismus a empirismus příliš úzkým a omezeným. Sobotka rád zmiňoval dva Hegelovy aforismy, které tuto cestu k německému idealismu vyznačují. Jednak plavčícovo zvolání „Země na obzoru!“, když se po dlouhé plavbě v dějinách filosofie dostáváme k Descartovu Ego cogito, a jednak aforismus charakterizující Hegelovo zaujetí Velkou francouzskou revolucí, ve které se člověk podobně, jako je Slunce ve středu a planety kolem něj obíhají, postavil do centra všeho dění a veden svým myšlením jal se usku- tečňovat moderní svět.

8 Sobotka, M., *Člověk, práce a sebevědomí. Problém praxe v německé klasické filosofii*. Praha, Svoboda 1969.

9 Löwith, K., *Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch im Denken des neunzehnten Jahrhunderts*. Stuttgart, W. Kohlhammer 1950.

Hegel ovšem považoval karteziánský způsob založení vědomí Já čistě v racionální sebereflexi za nedostatečný a zrod vědomí Já hledal v jednání a praxi. Rovněž Velká francouzská revoluce mu sice byla realizací moderního pojetí svobody, ale nikoli náhodou skončila terorem. Tato revoluční zkušenost, jak Hegel soudil, byla však zniterněna v Kantově morálním názoru světa – a pak bylo možné lépe uvažovat o uskutečnění praktického idealismu v dějinách, o cestě ke svobodě a rovnoprávnosti člověka. V této perspektivě vytyčené německým idealismem se pak Milan Sobotka jako historik filosofie dostal od marxovského konceptu práce ke kantovskému pojetí svobody a hegelovskému pojetí dějin, což byla jeho hlavní témata.

Ve vší stručnosti můžeme Hegelovy kroky alespoň naznačit. Kantovské pojetí mravní autonomie představuje takové pojetí svobody, ve kterém vědomí morálního zákona (kategorický imperativ) určuje morální osobu, která je schopna racionálně posuzovat empirické cíle a záměry svého jednání, nakoľik tyto souhlasí s univerzálním lidským rozumem, který je takto užíván v praktickém ohledu. Lidská svoboda v tomto podání tak spočívá ve schopnosti racionálně posoudit a případně odmítnout takové empirické pohnutky a cíle, které by byly v rozporu s obecnými zákony praktického rozumu. Člověk je natolik svobodný, nakoľik je schopen říci „Ne!“ přírodnímu determinismu a jeho žádostivostem v lidské tělesnosti. Když podléhám zlovyku kouření a jako racionální osoba bych chtěl přestat kouřit, protože vím, že kouření škodí zdraví, tak si sotva mohu odůvodněně myslet, že jsem svobodný, když si zapálím cigaretu a nikdo mi v tom nebrání, jak se o svobodě uvažuje v empirické tradici. Teprve když v sobě zapřu touhu kouřit, stanu se svobodným ve skutečném, nikoli jen empirickém, slova smyslu. Svoboda se rodí ze zadržované žádostivosti.

Zásadní je ovšem krok k filozofii dějin. Hegel totiž i takovéto praktické pojetí lidské svobody považuje za neuspokojivé, neboť vychází z abstraktního pojetí morálního Já, takřka karteziánsky založeného čistě ve vědomí morálního zákona ve vlastní osobě. Sice oceňuje, že je to teorie lidské vzájemnosti, neboť se zde svobodná vůle jednoho setkává na půdě univerzálního rozumu se svobodnou vůlí druhého, a oba se tak uznávají jako racionální sobě rovné osoby. Avšak sám spíše soudí, že praktické vzájemné uznání osob svobodných a sobě rovných má být pojímáno jako dialektická teorie rozvoje lidské „přirozenosti“ v dějinách směrem ke svobodě a rovnosti. Takový výklad najdeme ve *Fenomenologii ducha* ve známé pasáži, v níž Hegel líčí zápas o vzájemné uznání dvou lidských sebevědomí, jednoho panského a druhého rabského.¹⁰ Tento výklad můžeme chápat jako Hegelovu vlastní formulaci do-

10 Hegel, G. W. F., *Fenomenologie ducha*. Přel. M. Sobotka – J. Kuneš. Praha, Filosofia 2019, s. 158–167.

bových teorií přirozeného práva, tedy přirozeného stavu, v němž se člověk nachází ještě před tím, než vzniknou politické a právní instituce.

Zřejmě nejbližší má Hegel v těchto úvahách k Thomasi Hobbesovi, ale jeho vlastní vylíčení vzniku lidského sebevědomí v sobě nese nesmazatelné rysy kantovského pojetí svobody jako popření tělesné žádostivosti. Panské sebevědomí se totiž rodí z ochoty nasadit život, tedy z radikálního odmítnutí tělesnosti a jejích potřeb. Rabské sebevědomí dá sice ve vzájemném střetu přednost životu, a dostane se tak do podřízeného postavení vůči pánovi, jehož cíle a záměry pak musí svou prací realizovat, nicméně právě práce, jež je ovšem také zadržovaná žádostivost, je tvořivým živlem, který otevírá rabskému vědomí praktickou cestu ke svobodě a rovnosti v dějinách.

Už víme, že zlomovým momentem byla pro Hegela Velká francouzská revoluce, jejíž tragická zkušenost – za níž podle jenského filosofa může tehdejší metafyzická teorie absolutní svobody – však ještě musí být filosoficky zniterněna v kantovské moralitě. V pozdější Hegelově *Filosofii dějin*¹¹ je zniternění duchovního základu reality ve svobodném Já spíše historickým výkonem křesťanství, potažmo protestantství, které teprve umožňuje obrodit ztracenou panskou (krásnou a heroickou) mravnost řeckého světa v podobě moderní (industriální a liberální) mravnosti na půdě občanské společnosti a státu. O německém idealismu se při tom dozvídáme, že v každém směru navazuje na toto ideové dědictví. V Hegelově podání pak ve vrcholné podobě můžeme studovat filosofii dějin, práva a proměn metafyziky v moderní době. A právě toto bylo předmětem trvalého zájmu Milana Sobotky.

Za normalizace měl Milan Sobotka jen omezené možnosti publikování. Vydal sice několik skript věnovaných německému idealismu,¹² ale hlavně psal předmluvy k překladům děl významných filosofů, které vycházely v nakladatelství Svoboda v edici „Filozofické dědictví“. Toto jeho psaní nebylo ovšem nijak školometské. Chápal je jako součást svého filosofování. Obzor jeho zájmu pro německý idealismus se při tom rozšiřoval a svým způsobem i prohluboval.

Své myšlenky nicméně Sobotka rozvíjel spíše v seminářích, které vedl a kterých se účastnili nejen studenti, jež měli o filosofii zájem, ale také bývalí absolventi a někteří jeho známí. Významný byl především hegelovský seminář, ve kterém se četla *Fenomenologie ducha* po dlouhá léta stránku po stránce a slovo od slova, až byl tento seminář zásahem zvnějšku v 80. letech zrušen. Sobotkův intelektuální zájem se nicméně postupně začal posouvat od Hegela k Schellingovi, zřejmě pod Patočkovým vlivem. Tématem se při

11 Hegel, G. W. F., *Filosofie dějin*. Přel. M. Váňa. Pelhřimov, Nová tiskárna (NTP) 2004.

12 Např. *Kapitoly z dějin německé klasické filosofie I*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1968; či *Kapitoly z dějin německé klasické filosofie II*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970.

tom stávaly meze a selhání Hegelova metafyzického racionalismu. Rozum se sice podle Hegela měl stát skutečností v dějinách a skutečnost se měla odhalit ve své rozumnosti, ale zkušenost z katastrof 20. století o něčem takovém nijak nesvědčila.

Pamatuji si, jak jsme na semináři četli Schellingův spis *Darstellung meines Systems der Philosophie (Podání mého systému filosofie)*¹³ z roku 1801, tedy ještě z jenského období, kdy spolupracoval s Hegelem. Předtím Schelling – věrný svému kritickému racionalismu – soudil, že se k duchovnímu základu skutečnosti dostaneme v myšlení ve dvojím směru: jednak ve filosofii přírody překonáním karteziánské fyziky ve filosofii chemismu a organismu a jednak v transcendentálním idealismu překonáním kantovského subjektivismu. V *Podání mého systému* však Schelling odložil tento perspektivismus v poznání absolutna a zatoužil filosofovat přímo z jeho středu. Pojal tento duchovní střed veškeré skutečnosti jako absolutní identitu dvou relativních identit vystupujících jednak v přírodě a jednak v dějinách. Hegelův perspektivismus, oddaný filosofii dějin a lidské praxe, byl proto Schellingem shledán omezeným. Mezitím se ale Hegel se Schellingem rozešel a *Fenomenologie ducha* byla svým způsobem Hegelovou odpovědí na tyto Schellingovy filosofické touhy. V „Předmluvě“ k *Fenomenologii ducha* tak Hegel ironicky poznamenal, že filosofování z absolutní identity, kde bez pojmového rozlišování je si nakonec všechno rovno, znamená vydávat absolutno za noc, v níž je každá kočka černá.

Schelling nicméně ze svých pozic neustoupil a ve svém pozdějším spisu *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände*¹⁴ ještě přitvrdil. Absolutno už stálo zcela mimo rozum a zela v něm temná propast, z níž teprve pramenila lidská svoboda, rozum a nerozum. Tento Schellingův spis o svobodě jsme ve strojopisném českém překladu Mirka Petříčka¹⁵ chodívali číst ještě s Ivanem Ozarčukem k Sobotkovi do jeho malého bytečku, který měl v Karlově ulici v Keplerově domě. Zrovna byla docela zima, a než se podařilo kamna

13 Schelling, F. W. J., *Darstellung meines Systems der Philosophie*. In: týž, *Werke*. Bd 1,10: *Schriften 1801: „Darstellung meines Systems der Philosophie“ und andere Texte*. Hrsg. von M. Durner. Stuttgart, Frommann-Holzboog Verlag 2009. Část tohoto díla vyšla i v českém překladu – viz Schelling, F. W. J., *Podání mého systému filosofie*. In: týž, *Výbor z díla. Rané spisy*. Přel. J. Patočka – M. Petříček Jr. Text vybral, uspořádal a úvodní studii napsal M. Sobotka. Praha, Svoboda 1990.

14 Schelling, F. W. J., *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände* (1834). In: týž, *Werke*. Bd. 3. Hrsg. und eingel. von O. Weiß. Leipzig, Fritz Eckardt 1907.

15 Po Listopadu 1989 byl tento překlad vydán tiskem: Schelling, F. W. J., *Filosofická zkoumání bytosti lidské svobody a s tím souvisejících předmětů*. Přel. M. Petříček Jr. Praha, Filosofický ústav ČSAV 1992.

roztopit, byl kamrlík plný kouře. Vůbec to bylo takové depresivní období. Milan Sobotka tehdy Schellinga vskutku bedlivě studoval – ale nejenom jeho. Plodem jeho úvah byla kniha *Schelling a Hegel*.¹⁶ Potvrzuje se v ní nicméně, že nijak neopustil intelektuální rámec německého idealismu a svých témat se nadále držel. Myslím, že více než Schelling jej začal zajímat Hegelův spis *Věření a vědění*.¹⁷

Když jsem v 70. letech začal studovat na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy filosofii, bylo na katedře několik osobností, které skutečně přiváděly studenty k filosofickému vzdělání. Vynikali mezi nimi Milan Sobotka a Jiří Pešek. Oba myslitelsky vyrostli ještě v 60. letech a významně přispěli k tehdejší obrodě české filosofie. Svými východisky patřili k tehdejšímu humanistickému marxismu.

Peškův heideggeromarxismus byl takřka krystalický, jak se lze poučit z jeho knihy *Dialektika dělby práce, sebestrukturace a perspektivnost člověka* z roku 1966,¹⁸ která je příznačně nesrozumitelná. Jeho semináře byly ovšem poučné a přitažlivé. Přecházel v nich od Marxe k Heideggerovi. Když jsme četli Marxovy *Grundrisse*,¹⁹ vykládal pracovní teorii hodnoty v heideggerovských pojmech, takže hodnota zboží, Marxem pojatá jako množství práce, byl zvětšený čas, vykořisťování byl čas zcizený a odcizení v dělbě práce bylo možno překonat až z perspektivy budoucnosti, čemuž jsem ale nikdy úplně neporozuměl. Když Jiří Pešek zvedl prst a řekl, že podle filosofa jest to a to, tak slovo filosof dovedl vyslovit s velkým „F“ – a všichni jsme věděli, že nemyslí Marxe, ale Heideggera.

Milan Sobotka byl sdělnější a dokázal pro studia německého idealismu získat generace studentek a studentů, kteří na vlastní kůži zažili, že filosofie člověka vzdělává a vede k samostatnému přemýšlení o světě, přestože mu nakonec povětšinou stejně moc nerozumíme. Filosofie nepřestala být myšlenkou své doby, i když se naděje těch, kteří po válce doufali v lepší a spravedlivější svět, nakonec rozplynuly.

16 Sobotka, M., *Schelling a Hegel*. Praha, Univerzita Karlova 1986.

17 Hegel, G. W. F., *Glauben und Wissen oder die Reflexionsphilosophie der Subjektivität in der Vollständigkeit ihrer Formen als Kantische, Jacobische und Fichtesche Philosophie*. Hamburg, Meiner Verlag 1962.

18 Pešek, J., *Dialektika dělby práce, sebestrukturace a perspektivnost člověka*. Praha, Universita Karlova 1966.

19 Marx, K., *Rukopisy Grundrisse*. I–III. Přel. M. Hrbek. Praha, Svoboda 1971–1974.